

Albert Kamer: Veel stof tot denken, maar niet schoolnabij

Henk Lammers, *Taal in tweevoud. Communicatieve competentie, taalvaardigheid & het onderwijs in het Nederlands*. De Lier, Academisch Boeken Centrum, 1991. Dissertatie Rijksuniversiteit Utrecht. 295 blz. f 59,50

Als recensent kun je om verschillende redenen met een boek in je maag zitten. Je kunt er bij voorbeeld – in weerwil van de traditie van het lineair drukken – kop noch staart aan ontdekken. Of je vindt het thema zo weinig interessant behandeld dat je je suf piekert welke facetten het belichten waard zijn. Het een noch het ander is nu het geval, eerder het tegendeel, en toch draai ik al een paar dagen om de hete brij van deze schrijfkus heen. Misschien is mijn probleem dat ik *Taal in tweevoud* én knap én belangrijk voor ons taalonderwijs vind en toch aarzel om het aan de (meeste) *Moer*-lezers aan te bevelen.

Waar gaat de dissertatie van Henk Lammers over? Over het probleem dat in het denken over en het vorm geven van taalonderwijs twee begrippen niet stelselmatig onderscheiden worden. Die twee begrippen zijn 'communicatieve competentie' en 'taalvaardigheid'. Doordat die begrippen volgens Lammers 'niet echt helder' (p. 19) zijn, kan er in dat onderwijs een chaos gecreëerd worden en dat gebeurt volgens hem dan ook. De auteur is zo consequent om zijn verheldering van de begrippen, die ongeveer 200 bladzijden van zijn boek beslaat, te laten uitmonden in een 'herverkaveling van het taalonderwijs' (p. 250). Die leidt niet alleen tot nieuwe taken maar 'biedt ook de gelegenheid tot een grote schoonmaak' (idem).

De opzet van het boek

Voor ik op de merites van Lammers' stellingname inga, probeer ik de opzet van zijn boek in grote trekken weer te geven. De auteur begint met de probleemstelling die ik hierboven al heb aangeduid en die hij in een paragraaftitel samenvat als 'Twee begrippen, één chaos' (p. 14). In deze inleiding bakent hij ook 'taalonderwijs' af: het is voor hem het onderwijs in het Nederlands als standaardtaal minus het literatuuronderwijs. En tenslotte poneert hij hier welk belang hij met zijn onderzoek van de twee begrippen dienen wil, namelijk een betere discussie over het taalonderwijs mogelijk maken. Dat 'kennisbelang' bepaalt zijn invalshoek bij het verduidelijken van de geproblematiseerde begrippen. Niet voor niets is de ondertitel van het boek drieledig: communicatieve competentie, taalvaardigheid en het onderwijs in het Nederlands.

In het tweede en derde hoofdstuk verkent Lammers, hoe communicatieve competentie en taalvaardigheid in vakliteratuur gedefinieerd worden. Vanuit zijn vooropgezette kennisbelang vindt hij die omschrijvingen gebrekkig. Daarom stelt hij nieuwe voor, waarbij hij taalvaardigheid onderscheidt in schoolse en openbare taalvaardigheid – we hebben dan intussen zo'n zeventig bladzijden gelezen. Die omschrijvingen beschouwt Lammers als een soort werkhypothesen. Ze bevatten namelijk gemeenschappelijke begrippen zoals regels, kennis, situatie; in de nadere verkenning daarvan gaat hij na in hoeverre deze 'tussenbegrippen' voor communicatieve competentie een andere betekenis krijgen dan voor openbare of schoolse taalvaardigheid. Naar gelang de verkenning vordert worden de werkhypothesen bevestigd, anders gezegd: krijgen de drie kernbegrippen steeds scherpere contouren.

Lammers heeft weliswaar een strikte opvatting van 'taalonderwijs' als onderwijs in de standaardtaal, maar hij ontkent daarmee nog niet de problematiek van de 'niet-standaardtaligen', de dialectsprekers en de leerlingen van allochtone herkomst. Omdat de twee hoofdstukken waarin hij deze problematiek analyseert in relatie tot zijn (groeïend) begrippenapparaat, naar mijn mening geen echt nieuwe gezichtspunten opleveren, laat ik ze verder buiten beschouwing.

De lezer zal al begrepen hebben, dat de hoofdmoot van Lammers' werk bestaat uit het ontwerpen van een begrippenkader. Hij doet dat door het analyseren van in zijn ogen bruikbare theorieën, dat wil zeggen theorieën die licht kunnen werpen op de vraag in hoeverre communicatieve competentie, schoolse en openbare taalvaardigheid te onderscheiden zaken zijn. Het resultaat van zijn werk is dus nog steeds 'papieren werkelijkheid'. Bijna bij het scheiden van de markt doet Lammers daarom (?) in één hoofdstuk verslag van een onderzoekje waarin hij voor één onderdeel van zijn bouwwerk nagaat of het staat op een stevige bodem van realiteit (zoals empirische wetenschappers die zien). Het onderdeel(tje) lijkt mij willekeurig gekozen. Bovendien wordt het instrumentarium dat Lammers ons biedt om over taalonderwijs te denken, wat mij betreft niet waardevoller als van een onderdeeltje ervan vaststaat dat het van platina en niet van staal is. Als de rest maar van staal en niet van bij voorbeeld gips is. We slaan dat 'empirische hoofdstuk' bij het (her)lezen dus over en belanden zo bij het laatste hoofdstuk. Daarin bespreekt de auteur zelf, gedachtig zijn eerder geformuleerde kennisbelang, in 15 bladzijden wat de winst van zijn onderneming voor het taalonderwijs is of kan zijn.

Een werkwijze gedemonstreerd

Hoe Lammers te werk gaat in de vijf hoofdstukken die de kern van zijn analytische arbeid voor de ontwikkeling van een begrippenkader bevatten, kan ik het best duidelijk maken met een paar volgens mij karakteristieke citaten. Ik ontleen ze, nogal willekeurig, aan de paragraaf 'De automatisering van cognitieve operaties' (p.165-169). Die paragraaf begint zo: 'Voor minder geoefende, maar vaak ook voor ervaren schrijvers, is het moeilijk de beschikbare aandacht effectief over de verschillende taken (plannen, structureren, formuleren, enzovoort) te verdelen. Waarom dat zo is, kan beschreven worden met Polanyi's (1973) begrippenkader. Polanyi betoogt...' En dan beschrijft Lammers Polanyi's ideeën wat leidt tot de introductie van het begrip 'routine'. In de bespreking daarvan stuiten we dan op mijn volgende voorbeeld: 'Het is aannemelijk dat er een verschil bestaat tussen de routines die deel uitmaken van res-

pectievelijk de communicatieve competentie en de taalvaardigheid omdat ze een verschillende herkomst hebben. Hier is Andersons (1982) analyse van het leren van vaardigheden verhelderend. Hij onderscheidt...' en Lammers introduceert twee begrippen van Anderson. Ten slotte citeer ik de afsluitende zinnen van de paragraaf. Die zijn wellicht buiten hun context niet zonneklaar, maar er valt wel aan af te lezen dat Lammers erop uit is om conclusies te trekken die communicatieve competentie en taalvaardigheid als twee verschillende zaken bloot leggen. 'Het verschil in status tussen routines die deel uitmaken van respectievelijk de communicatieve competentie en de (schoolse en openbare) taalvaardigheid geeft in de toepassing ervan geen aanleiding tot problemen maar leidt wel tot een probleem voor het taalonderwijs. Zolang de consequenties van dit verschil niet nader onderzocht zijn, mag men er niet zonder meer van uitgaan dat er een transfer plaatsvindt van routines uit het ene naar het andere domein.'

We zien hoe Lammers in deze paragraaf een stukje van de taal(onderwijs)werkelijkheid onder de loep neemt, theoretische noties zoekt die hem helpen het fenomeen te analyseren; op grond van die analyse doet hij dan uitspraken over zijn centrale probleemstelling: de verhouding tussen communicatieve competentie en taalvaardigheid.

De hoofdzaak van het ideeëngoed

Misschien vragen sommige lezers zich al een tijdje ongeduldig af wat *Taal in tweevoud* nu eigenlijk aan ideeën bevat. Maar mij leek het goed, ook al is *Moer* niet een tijdschrift van het wetenschappelijk forum, om eerst een beetje te laten zien waar Lammers zijn mosterd vandaan haalt, of in ieder geval te tonen hoe hij door de opzet en presentatie van zijn gedachtengoed zijn opvattingen rechtvaardigt en kracht bij zet.

Nu dan (de hoofdzaak van) zijn ideeën. Lammers maakt een strikt onderscheid tussen communicatieve competentie en taalvaardigheid; in het tweede begrip onderscheidt hij de schoolse en openbare taalvaardigheid. Wat de onderscheidingen inhouden, wordt in grote trekken zichtbaar in de al eerder genoemde

Communicatieve competentie	Schoolse taalvaardigheid	Openbare taalvaardigheid
situaties in leefwereld	schoolse situaties	institutioneel gedefinieerde situaties
gedeeld begrip tot stand brengen	bepaalde prestaties leveren	doelgericht handelen
verwervingsproces	onderwijsleerproces	deels een leer- en deels een verwervingsproces
een taalgebruiker	een leerling	een taalgebruiker
zijn moedertaal	de standaardtaal	de standaardtaal
handelen	voldoen aan	handelen
regels en normen van zijn leefwereld	regels en normen van de institutie onderwijs	regels en normen van de desbetreffende institutie

Verschillen tussen communicatieve competentie en taalvaardigheid

definities, die in het eerste deel van het boek als werkhypothese het licht zien.¹ Ik schrijf die definities hier dus over. Bovendien heb ik geprobeerd de verschillen op analoge punten in een schema nog wat meer tot hun recht te laten komen. Denk overigens vooral niet dat achter gelijke termen in de verschillende definities geen verschillen schuilgaan. Ik zie echter geen kans om binnen het kader van een boekbespreking de *Moer*-lezer meer dan een vermoeden van 'de werelden van verschil' te geven, die Lammers met behulp van verschillende theorieën construeert. En die, zeg ik erbij, op het niveau van het abstracte model-denken zijn strikte onderscheiding aannemelijk maken.

'Communicatieve competentie is het vermogen in communicatieve situaties die tot de leefwereld van de taalgebruiker behoren, gedeeld begrip tot stand te brengen of bepaalde doelen te realiseren. Dit vermogen is het gevolg van een verwervingsproces, impliceert bepaalde kennis en cognitieve operaties, en stelt een taalgebruiker in staat in zijn moedertaal te handelen volgens de regels en normen van zijn leefwereld.

Schoolse taalvaardigheid is het vermogen in schoolse communicatieve situaties bepaalde

prestaties te leveren. Dit vermogen is het gevolg van een onderwijsleerproces, impliceert bepaalde kennis en cognitieve operaties, en stelt een leerling in staat in de standaardtaal te voldoen aan door de institutie onderwijs bepaalde regels en normen.

Openbare taalvaardigheid is het vermogen in institutioneel gedefinieerde communicatieve situaties doelgericht te handelen. Dit vermogen is het gevolg van deels een leer- en deels een verwervingsproces, impliceert bepaalde kennis en cognitieve operaties, en stelt de taalgebruiker in staat in de standaardtaal te handelen volgens de regels en normen van de desbetreffende institutie' (p. 84).

De presentatie van communicatieve competentie en taalvaardigheid als fundamenteel verschillende zaken berust bij Lammers in hoofdzaak op de ideeën van Habermas over het sociaal functioneren van de mens. Habermas kent twee vormen van sociaal handelen: communicatief handelen en strategisch handelen.

Communicatief handelen veronderstelt dat de partners naar wederzijds begrip streven vanuit een gedeelde ervaringswereld. Die geeft ze ook de gelegenheid om hun gemeenschappelijke communicatieve situatie op dezelfde ma-

nier te interpreteren. Of ze inderdaad dezelfde interpretatie 'aanhangen' moet op voet van gelijkwaardigheid besproken kunnen worden.

Dit zijn drie zinnen vol van abstracties, maar je kunt de betekenis ervan snel aanvoelen, als je wat peinst over een uitspraak als 'Gezellig hier, hè?' en nagaat tegen wie je dat in welke omstandigheden kunt zeggen en welke vooronderstellingen erin opgesloten liggen.

Strategisch handelen is niet gericht op wederzijds begrip maar op het bereiken van de eigen doelen. Strategisch handelen is *manifest* als het gekenmerkt wordt door de duidelijke aanwezigheid van sanctievoorwaarden. (Opa antwoordt heel ouderwets alleen op de vragen van zijn eerste kleinzoon als die 'met twee woorden spreekt'.) Strategisch handelen is *latent* als ik mijn doel voor de ander verborgen houd omdat ik weet dat ik het anders niet zal bereiken; in het moderne spraakgebruik heet het manipulatie. (Kleinzoon tegen opa: 'Opa, kijk eens wat een mooie vlieger!' met de onuitgesproken bedoeling dat opa naar de winkel stapt.)

Habermas' denkraam benuttend stelt Lammers dat communicatief handelen op de communicatieve competentie is gebaseerd; schoolse en openbare taalvaardigheid zijn vormen van strategisch handelen.

Strategisch handelen is eigen aan instituties want ze zijn per definitie gericht op het bereiken van maatschappelijke doelen. Ook de school is een institutie. Waarom onderscheidt Lammers dan toch schoolse en openbare taalvaardigheid? De school is volgens hem als institutie 'een uitzonderlijk geval' (p. 76). Hij legt dat zo uit: 'In het onderwijs wordt deels communicatief, deels strategisch gehandeld en deze bijzondere variant noem ik *schools handelen*. [...] Schools handelen kan per definitie niet zuiver communicatief zijn omdat het doelgericht is. Het onderwijs is gericht op de overdracht van kennis en vaardigheden. Om die taak uit te kunnen voeren beschikt de leerkracht als vertegenwoordiger van die institutie over verschillende bevoegdheden. [...] Bovendien beschikt hij over sancties om institutioneel passend gedrag af te dwingen. [...] Schools handelen is geen zuiver latent strategisch handelen omdat dit alleen mogelijk is zolang één van de gesprekspartners in de veronderstelling verkeert dat de ander communicatief handelt.

[...] Het hoeft geen betoog dat in het onderwijs die schijn [van het streven naar gedeeld begrip; AK] niet opgehouden kan worden. [...] Schools handelen is geen zuiver manifest strategisch handelen omdat dit gebaseerd is op de mogelijkheid via sancties bepaalde doelen te bereiken. In het onderwijs is dat maar in beperkte mate mogelijk. Institutioneel passend gedrag kan tot op zekere hoogte nog wel via sancties afgedwongen worden maar het leveren van prestaties niet. Daarom wordt in het onderwijs de illusie van het communicatief handelen gecreëerd. [...] «illusie» mag hier niet pejoratief opgevat worden. Die illusie is vereist om het gewenst leereffect te bereiken en een belangrijk kenmerk van pedagogische situaties. [...] de vermenging van communicatief en strategisch handelen legt een zware hypotheek op het taalonderwijs' (p. 77-78).

In het huidige taalonderwijs wordt volgens Lammers de perspectiefwisseling miskend, die het taalgebruik (als aspect van sociaal handelen) in de eigen leefwereld enerzijds en dat in de school en andere instituties anderzijds principieel verschillend maakt. In het huidige taalonderwijs domineert juist de opvatting dat het moet aansluiten bij de al in de eigen leefwereld verworven communicatieve competentie van de leerlingen. Die 'continuïteitsopvatting' (p. 236) veroorzaakt volgens Lammers de 'chaos' die ik in het begin al gememoreerd heb. Het probleem wordt nog flink versterkt doordat het taalonderwijs in feite aansluit bij de communicatieve competentie van de middenklasse, die haar eigen waarden en normen en taalgebruik dominant heeft gemaakt in het openbare taalverkeer. Het taalonderwijs moet dus de idee van het verder ontwikkelen van de communicatieve competentie opgeven en, juist naar de ander kant kijkend, vaststellen welke kennis en vaardigheden de openbare communicatie van ons vergt. Die geconstateerde behoeften moeten doelstellingen van het taalvaardigheidsonderwijs (als hoofdmoot van het taalonderwijs) zijn.

Waardering

Lammers heeft in mijn ogen een heel knap boek geschreven. Hij slaagt er namelijk in zijn modelmatige onderscheiding van communicatieve competentie en taalvaardigheid met

behulp van veel theoretische noties en begrippen uit diverse wetenschappelijke disciplines aannemelijk te maken. In de manier waarop hij stap voor stap dat onderscheid verduidelijkt en meer aannemelijk maakt, proef je bovendien het genoegen van de auteur die graag goed uitlegt. Je gaat hem daardoor 'gelijk geven' en ziet Lammers met genoegen in zijn onderneming slagen zonder dat hij zich in allerlei bochten van nuancerings hoeft te wringen. Wat mij betreft ligt het verder meer op de weg van recensenten in wetenschappelijk georiënteerde tijdschriften zoals *Spiegel* om de merites van het modelmatig onderscheid als zodanig te beoordelen.

Deze studie is volgens mij ook werkelijk een bijdrage aan de discussie over het moedertaalonderwijs, omdat Lammers zelf ten opzichte van een belangrijk thema een duidelijke positie beschrijft en daarbij zoveel facetten in beschouwing neemt. Wie in ons taalgebied over doelstellingen van het taalonderwijs wat te berde wil brengen, moet zich voortaan rekenschap geven hoe hij ten opzichte van *Taal in tweevoud* positie kiest.

Toch heb ik al aan het begin gezegd, dat ik de *Moer*-lezers niet meteen durf aanraden om dit boek te lezen. In de eerste plaats omdat Lammers voor zijn bijdrage aan een duidelijker discussie over het taalonderwijs een heel bepaalde optiek kiest, die ik maar overwegend sociologisch zal noemen. 'Het onderwijs' is in Lammers' betoog een maatschappelijke instelling en als het ware slechts bij toeval soms een basisschool of een school voor voortgezet onderwijs. Nergens in *Taal in tweevoud* gaat het over de individuele leerkracht met zijn of haar groep, die bestaat uit lerende individuen. Dit is geen verwijt; het is de simpele consequentie van het 'macro denken' dat Lammers toepast en dat in zijn eenzijdigheid zoveel werkelijkheid blootlegt. Maar of veel *Moer*-lezers vanuit een helikopter naar hun onderwijs willen kijken?

Mijn tweede bedenking betreft een belangrijk element van de inhoud van het boek zelf. Dat is de voor mij onduidelijke verhouding tussen realiteit en wenselijkheid in Lammers' stellingname. Zijn studie geeft een bepaalde beschrijving van de talige werkelijkheid in onze samenleving, maar hij knoopt daar directe

conclusies aan vast over wat zou moeten zonder dat hij die verknoping beargumenteert. In het dertiende hoofdstuk² gebeurt dat heel manifest, maar soms sluipt zo'n stellingname al eerder in de tekst, bijna zonder dat de lezer het opmerkt. Zo lezen we ergens als klein schakeltje in een redenering zonder nadere toelichting: 'Het onderwijs is gericht op de overdracht van kennis en vaardigheden' (p. 77). En pas later denkt de lezer: gaat Lammers' verhaal ook nog op als ik een minder enge opvatting van onderwijs kies? Je kunt *Taal in tweevoud* dus niet 'even' lezen zonder het risico te lopen dat je te veel zoete koek slikt. Hebben *Moer*-lezers de tijd een tekst te kauwen en te herkauwen?

Een derde bezwaar dat zeker door 'praktijkmensen' gemaakt mag worden, is dat Lammers zijn bewering over de chaos in het taalonderwijs niet hard maakt. Het zijn alleen maar geschriften (onder andere één van hem zelf!) waaruit hij voorbeelden van zijn gewraakte begripsverwarring opdiept (p. 14-19) en waarop hij zijn conclusie baseert (p. 236-237). Zijn boek zou waardevoller geweest zijn, als hij zijn bewering had waargemaakt in bij voorbeeld een analyse van de oefeningen in een veelgebruikt schoolboek. Dat zou ook nog geen bewijs voor chaos in de praktijk zijn, maar het zou toch enige evidentie hebben. Voor zo'n verhaal zou ik het dertiende hoofdstuk over de empirische evidentie (in mijn ogen een weinig zeggende concessie aan een universitaire traditie) graag geruild hebben. *Moer*-lezers met een grote gevoeligheid voor een vermanend vingertje van de buitenstaander die een wetenschapper is, zijn gewaarschuwd.

Lammers schrijft, vind ik, helder, compact en prettig, maar hij doet het blijkbaar met een tekstverwerker. Dat apparaat vergt accuratesse als je zinnen herschrijft of verplaatst. Kennelijk is die nauwkeurigheid niet de sterkste kant van de auteur. Hij zal al wel wakker gelegen hebben van de hinderlijkste fout: op p. 244 spreekt hij in de tekst van 'domein A' en in de figuur staat 'domein A & B': verwarring alom. Heel optimistische *Moer*-lezers kunnen wachten op een verbeterde herdruk.

Ten slotte nog een pseudo-bezwaar. Lammers wil niet meer dan een bijdrage aan een betere discussie over het taalonderwijs leveren. Praktijkproblemen oplossen doet hij niet, pretendeert hij dus ook niet (p. 236). *Moer*-lezers,

zegt men, zijn vooral de werkers uit de praktijk, die hun energie liever in 'concrete problemen' steken, zegt men, dan in doelstellingen-discussies en dergelijke. Als 'men' gelijk heeft, is *Taal in tweevoud* zeker geen boek voor *Moer*-lezers. Maar ik blijf hopen dat ook 'praktijk-mensen' energie willen steken in reflectie op de vraag waar het in hun taalonderwijs om gaat. Dan is de dissertatie van Lammers voor hen geen gemakkelijk maar wel een boeiend boek.

Noten

- 1 Aan het eind van het boek, na toetsing aan heel veel wetenschappelijke literatuur, staan de omschrijvingen nog overeind. Maar die conclusie trekt Lammers niet met zoveel woorden. Een vorm van bescheidenheid?
- 2 In de inleiding op hoofdstuk dertien ('Het taalonderwijs als kennisbelang'), waar we definitief van 'sein' in 'sollen' belanden, zegt hij overigens nog: 'ook als alle betrokkenen het erover eens zouden zijn dat de hier gepresenteerde begrippen in dit opzicht [van helderheid; AK] voldoen, dan nog kan men verschillende standpunten innemen' (p. 236).

RECENSIE

Henk Lammers: Schrijven als een journalist

Han van Gessel e.a. (red.), *De Volkskrant Stijlboek*. 's-Gravenhage, SDU, 1992. 200 blz. f 19,90

Het *Stijlboek* van de *Volkskrant* past in de zak van mijn colbertje en als ik dat niet aanheb, kan het ook nog in mijn achterzak. Dat is natuurlijk ook de bedoeling van een boekje met regels voor interpunctie, spelling en taalgebruik. Een journalist van de *Volkskrant* mag het pas thuis laten als hij het uit zijn hoofd kent. Moet zo'n boekje wel in *Moer* – toch geen vakblad voor journalisten – besproken worden? Jazeker. In de advertentie wordt het immers ook nadrukkelijk aanbevolen aan scholieren en studenten: 'Het nieuwe studiejaar is begonnen: daarbij mag het *Stijlboek* van de *Volkskrant* niet ontbreken'.

Het *Stijlboek* is ingericht als een woordenboek en telt 1187 zeer uiteenlopende trefwoorden met informatie over

- de juiste spelling van woorden als 'alchimie', 'litteken' en 'ravezwart'
- het al dan niet aan elkaar schrijven van woorden
- het gebruik van aanhalingstekens, accenten, apostrofs, punten en komma's
- het verschil tussen 'neerslag' en 'weerslag'
- de juiste schrijfwijze van namen van ondernemingen
- de betekenis van afkortingen als AROB
- journalistieke termen (tweekolommer, lead) en genres (interview, reportage)
- begrippen als 'arrest', 'hechtenis' en 'vonnis'
- de juiste schrijfwijze van namen van landen, hoofdsteden en nationaliteiten.

Die informatie kan slechts één regel beslaan maar ook een beschouwing van enkele pagina's zijn, zoals bijvoorbeeld het lemma over het gebruik van hoofdletters of de bespreking van